

December 2015

Aktstycket

Medlemsblad från ArkivCentrum Örebro län

Omslaget

Omslagsbilden är tecknad av Werner Liljeqvist (1894–1977) och återfinns på omslaget av Blåbandisternas jultidning Norrsken 1921. Liljeqvist arbetade som teckningslärare i Stockholm och under 1920-talet fanns hans illustrationer med i en hel del publikationer av olika slag.

Bland annat var Liljeqvist engagerad som illustratör av Barnbiblioteket Saga, som startades av Svensk läraretidnings förlag och Sveriges Allmänna Folkskollärareförening, där han gjorde illustrationer till många av deras böcker. Syftet med Saga var att ge barn tillgång till god litteratur av etablerade författare och med illustrationer av konstnärligt hög kvalitet. Barnbiblioteket Saga existerade mellan åren 1899–1954.

Bakgrunden på omslaget är så kallad vektorgrafik designad av Freepik.

ArkivCentrum Örebro län

Nikolaigatan 3
702 10 ÖREBRO

Tfn 019-611 29 00

E-post: info@arkivcentrum.se
www.arkivcentrum.se

Öppet måndag-fredag kl 8.30-17.00
samt sista lördagen i månaden (sept-maj)
kl 10.00-14.00.

Kvällsöppet tisdagar kl 17.00-20.00
(sept-maj)

Aktstycket Redaktör och ansvarig utgivare
Andreas Jeppsson

ISSN 2001-2551

Tryckeri: Q grafiska

Aktstycket fyller 20 år

Det första numret av *Aktstycket* gavs ut i december 1995. Det var då ett enkelt medlemsblad för Folkrörelsernas arkiv i Örebro län. Innehållet i de första numren bestod huvudsakligen av information till medlemmarna som årsmötesprotokoll och föreningens verksamhetsberättelser. Tanken var att bladet skulle komma ut tre till fyra gånger per år.

Under 1998 samlokaliseras Folkrörelsernas arkiv i Örebro län och Örebro läns företagsarkiv till gemensamma lokaler på Nikolai-gatan 3 i Örebro. De nya lokalerna fick namnet ArkivCentrum Örebro län. Från och med december 1998 blev tidningen ett gemensamt medlemsblad för de bägge arkivföreningarna och det nya ArkivCentrum Örebro län. Under några nummer var namnet *Nya Aktstycket*. Tidningen fick en lite annorlunda form, men framförallt blev tidningen nu inte endast ett informationsblad för medlemmarna utan en lokalhistorisk tidning av intresse för både den specialintresserade lokalhistorikern och den stora allmänheten. Sedan dess har tidningen regelbundet utkommit med fyra nummer per år.

Föreningen ArkivCentrum

Örebro län bildades den 1 januari 2007 genom en sammanslagning av de två arkivföreningarna. ArkivCentrum Örebro län är sedan dess också utgivare av *Aktstycket*.

År 2009 samlade vi ihop ett antal artiklar som funnits med genom åren och gav ut dem i bokform med namnet *Aktstycken*.

Samtliga nummer av tidningen finns på vår webbplats och kan enkelt laddas ner.

Första numret av *Aktstycket* från december 1995 samt första numret som gemensamt medlemsblad för de båda arkivföreningarna från 1998.

Italienskt gästspel i Örebro 1850 – Francesco Ciaffei ger konsert

Stortorget med rådhuset och det nedanför belägna Societetshuset som det kan ha sett ut år 1850 då Francesco Ciaffei gav konsert i Örebro. Modell på Örebro läns museum av Lars Agger.

FOTO: BO FRANSSON

LITOGRAFI AV CHARLES BIRON 1849. KUNGLIGA BIBLIOTEKET

FRANCESCO CIAFFEI

Göran Tegnér, konsthistoriker och sedan länge specialintresserad av musikens kulturhistoria, hittade i Musik- och teaterbibliotekets samlingar i Stockholm handlingar från en italiensk operasångare. Genom några kvarlämnade kvitton får vi en inblick i hur det gick till när Örebro gästades av Francesco Ciaffei.

Onsdagen den 16 oktober 1850 kunde örebroborna njuta av en "Vokal- och Instrumental-Concert" i Societetshuset. Enligt Nerikes Allehandas anonyme recensent den 19 oktober (kanske tidningens grundare och chefredaktör Otto Joel Gumælius) var konserten "besökt af en publik, som i Örebro kunde kallas talrik, och hvilken tycktes ganska belåten med sin afton".

Den som gästade Örebro var en italiensk tenor, Francesco Ciaffei, som sommaren 1848 hade kommit från Köpenhamn till Stockholm tillsammans med sex sångarkolleger – fem herrar och en ung

dam. De kallade sig "Det italienska operasällskapet", och mellan juli 1848 och början av juni 1849 hade de på Mindre teatern hunnit framföra 12 olika operor, av vilka nio var nya för den svenska publiken!

De hade gjort stor succé, säkert för att deras spel- och sångstil skilde sig från den svenska. Enligt en stockholmsstidning hade deras framträdande en elektrifierande effekt på publiken!

Ciaffei stannar i Sverige

Våren 1849 hade sällskapet skingrats, men några kom att stanna kvar. En av dem, barytonen Luigi Della Santa, blev engagerad vid

Kungliga teatern, som Operan kallades då. Kvar blev också Francesco Ciaffei, och också han kom att framträda på Kungliga teatern, men inte som fast engagerad. Han blev i stället frilansande sångare, som under tiden fram till våren 1851 gav konserter i Stockholm och på andra håll.

Det som gör honom extra intressant är att när han reste från Sverige 1851 lämnade han, av skäl vi inte känner till, ett helt arkiv: han hade sparat alla brev, kvitton, kontrakt med impresarier och de flesta papper som rörde hans konserter. Det gör att vi får en uppfattning om hur det var att leva och

resa i Sverige vid 1800-talets mitt; jag ska låta några av de bevarade dokumenten från hans örebrokonserter belysa det.

Biträdd av amatörer

Programmet framgår av en annons i Nerikes Allehanda den 15 oktober 1850. Biträdd av amatörer skulle han framföra följande:

Första Afdelningen.

- N:o 1. Aria ur Hvita Frun af Boieldieu, sjunges af Concertgifvaren.
 N:o 2. Preghiera (Bön), komponerad 1624 af Alessandro Stradella, sjunges af Concertgifvaren.
 N:o 3. Ouverture.
 N:o 4. Duellanterna, Komisk Duett, komp. och Hr F. Ciaffei tillegnad af I. Dannström, sjunges af Concertgifvaren och en Amatör.

Andra afdelningen.

- N:o 1. Modren och Barnet, sång af Donizetti, sjunges af Concertgifvaren.
 N:o 2. Vakteln, sång af Beethoven, exequeras af Concertgifvaren.
 N:o 3. Solo för pianoforte, exequeras af en Musikälskarinna.
 N:o 4. a) Längtan från hafvet. Sång af J. Josephsson, b) "Ack Wermeland" etc., Folkvisa, c) Italiensk Folkvisa; sjungas af Concertgifvaren.

Ovan: Avskrift av det program som fanns infört i Nerikes Allehanda den 15 oktober 1850 rörande Ciaffeis framträdande i Societetshuset.

Till höger: Ett så kallat sundhetspass som fanns bland Ciaffeis efterlämnade papper. Där intygas det att de platser han besökt inte var drabbade av kolera eller andra smittsamma farsoter.

Vid mitten av 1800-talet trodde man fortfarande att publiken skulle bli uttråkad om en och samma artist eller ensemble framträdde genom en hel konsert. Därför var konserterna blandade, alltså till exempel inte bara en sångare, utan också instrumentalmusik, kör-sång eller orkestermusik. I själva verket framträdde solisten Ciaffei ovanligt mycket här – det är bara i

två nummer han inte är med. Men låt oss ta hans örebrobesök från början.

Kolera

Den 9 oktober hade han haft en konsert i Karlstad. Ett dokument från Landskansliet i Karlstad och från en tjänsteman i Örebro, ledamot i Stadens sundhetsnämnd, intygar

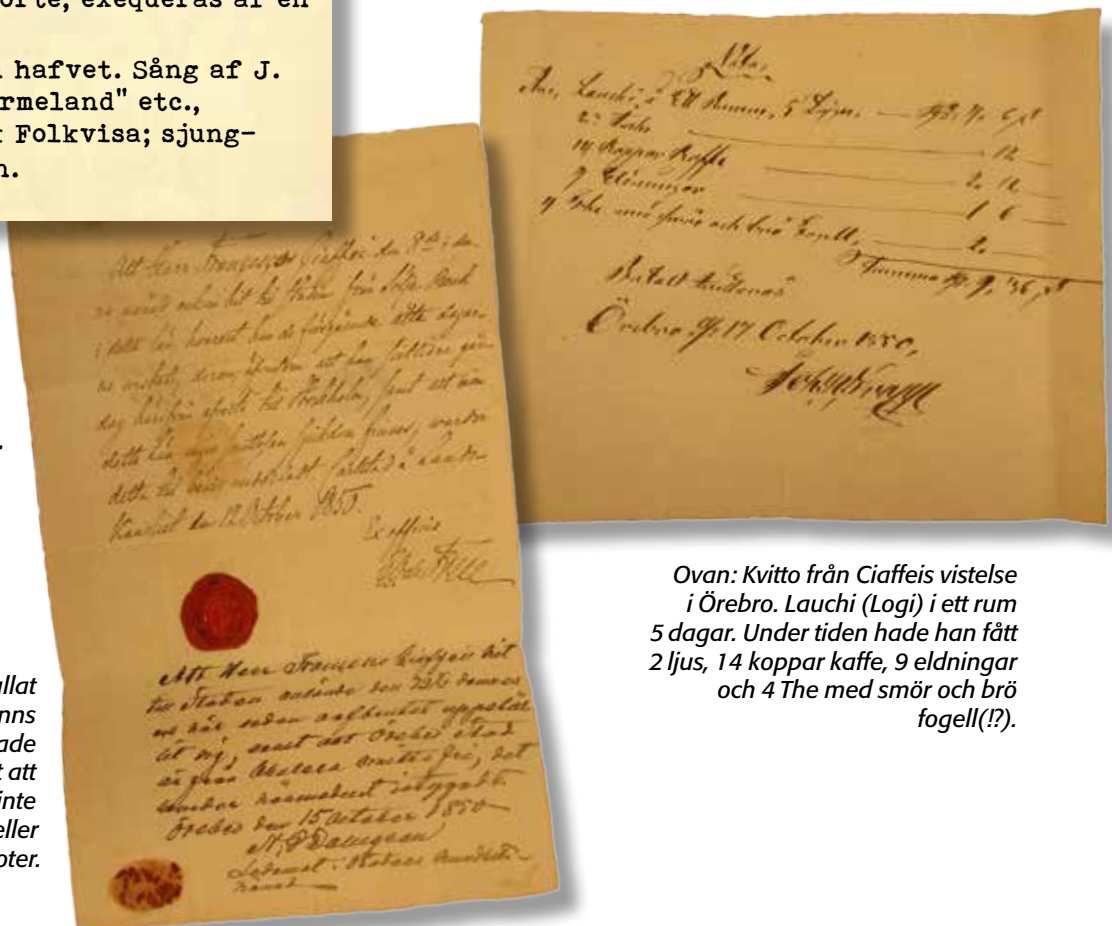
att Ciaffei den 8 oktober kommit till Karlstad från det värmländska Sölje bruk, att han den 12 oktober kommit till Örebro, och att såväl Värmlands län som Örebro stad var fria från kolerasmitta.

Ett kvitto från en gästgivare med oläslig namnteckning visar att han fått "Lauchi" (logi) i fem dygn i Örebro; han betalar också för 14 koppar kaffe och nio eldningar – hösten började tydligen bli sval.

Förberedelser

Väl i Örebro har han behövt tid att ordna lokal, bestämma dag, annonsera, få tag på medmusiker, att komma överens om program och repetera.

En av dessa anonyma medmusiker måste ha varit en duktig pianist – han hade ingen med sig – som kunde öva in ackompanjemang till de säkert obekanta styckena. "Ouvertyren" som spelades var säkert inte för orkester, utan kanske ett arrangemang för några instrument och piano. Sådant

Ovan: Kvitto från Ciaffeis vistelse i Örebro. Lauchi (Logi) i ett rum 5 dagar. Under tiden hade han fått 2 ljus, 14 koppar kaffe, 9 eldningar och 4 The med smör och brö fogell(!?).

fanns redan i noter, för före gram-mofonen var det ett väldigt behov av att kunna spela stora verk med liten besättning. "Duellanterna" av Dannström var som en liten skämtsam operascen – där behövdes en duktig bassångare.

Kostnader

För att få genomföra en konsert måste han betala bevillningsavgift till magistraten, 1 Rdr Riksgälds, han betalar hyra för salen, 10 Rdr Riksgälds, och för "Fortipianot", 4 Rdr. En jungfru M. Söderqvist köper för hans räkning hos C.A. Hagendahl stearinljus och formljus.

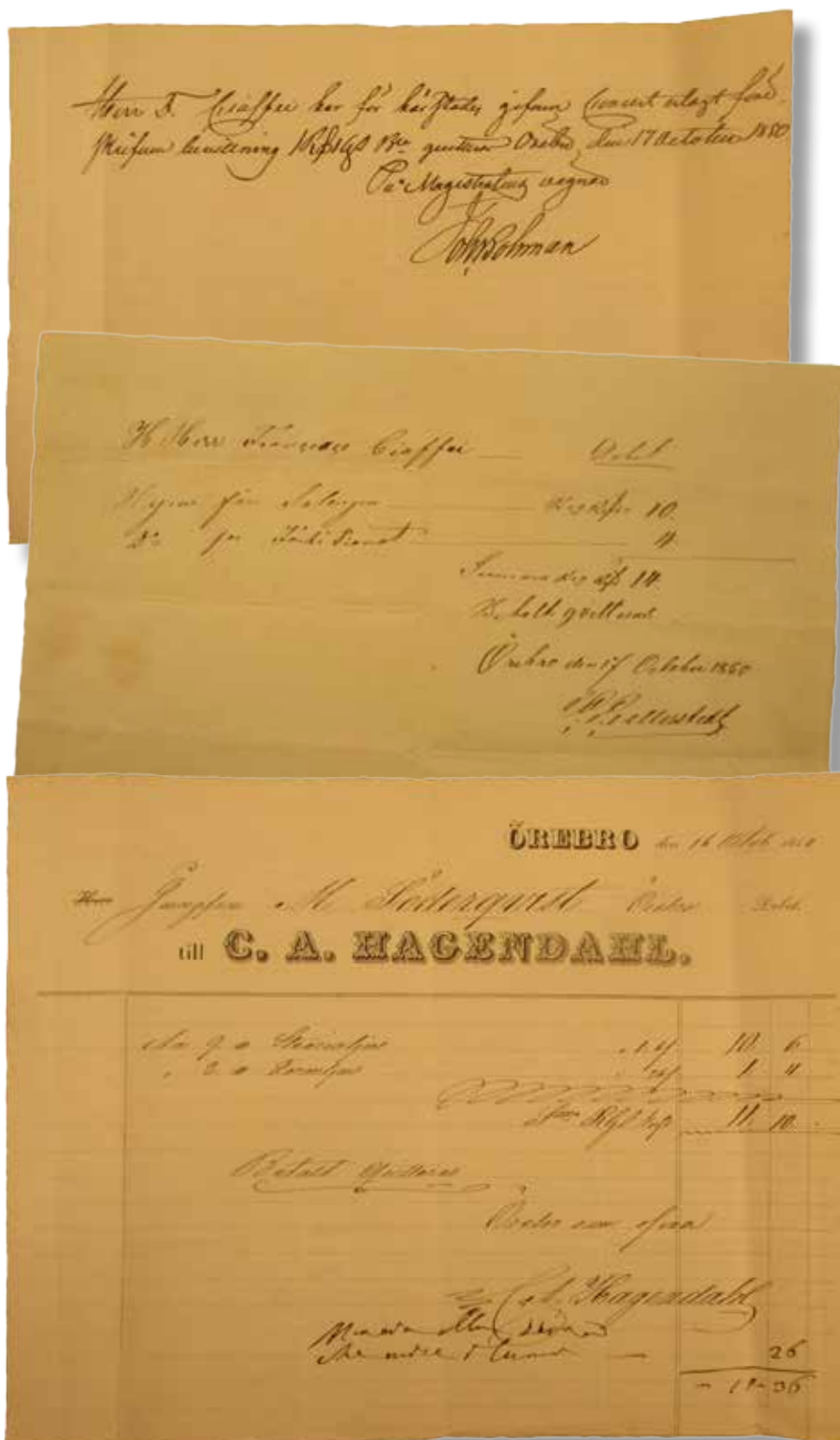
Dessutom måste han ha betalat för någon som satte upp ljusen, tände dem och rev biljetter. Det finns inga dokument bevarade, men han har också betalat för tryckning av biljetter och eventuellt program, och för tryckning och uppsättning av affischer (i Karlstad hade han tryckt 250 stycken).

Sjög på svenska

Han studerade in en ny repertoar för sina svenska konserter, och det mesta sjöng han på svenska. Styckena spände från det religiöst stämningsfulla, ibland sentimentala, till det mer skämtsamma; vissa sånger sjöngs på italienska. Här var det en italiensk folkvisa – kanske "La fiera di Mastr' Andrea" (finns på youtube) som han sjöng på flera konserter. Recensenten i Nerikes Allehanda skriver att den var ett av de mest uppskattade numren, en överraskande kontrast till "Ack Värmeland du sköna" genom "sin brist på melodi och sin framstörtande, passionerade och bizarra rytm".

Det verkar som om örebropubliken fick valuta för sina pengar!

Göran Tegnér

Efterlämnade dokument från Ciaffeis besök i Örebro.
Överst: Bevillningsavgift.

Mitten: Hyra av lokal och ett Forti-piano.

Nederst: Kvitto på inköp av 9 skålpund stearinljus och 2 skålpund formljus till konserten. Ett skålpund var ca 425 g, vilket motsvarar vikten av 10 ljus från IKEA. Det skulle kunna betyda ca 90 + 20 ljus.

Fotnot: Ciaffeis arkiv är delat mellan Kungliga Operans arkiv (KTA, Ö 1, vol. 3-5, Ciaffei) och Musik- och teaterbibliotekets arkiv (MTB, Stora utländska klippsamlingen, Ciaffei); dokumenten från Örebro finns i det senare.

Kunglig oäkting i fotbojor

Karl Karlsson Gyllenhielm var en katt bland hermelinerna i Vasaätten. Han var resultat av en tillfällig förbindelse mellan fadern hertig Karl och Karin Nilsdotter, en kyrkoherdedotter från Östra Husby på Vikbolandet. Troligen kom sonen till på herrgården Sjösa strax utanför Nyköping där Karin var anställd som kammarpiga. Karl kallade senare deras gemensamma barn "vår älskliga frilloson".

FOTO: HÅKAN HENRIKSSON

I slutet av 1800-talet då nationalromantiken blomstrade och kungligheter placerades på piedestal valde de flesta historiker att kalla Karl Karlsson för hertigens "naturlige son". Det var en benämning som ingen kunde stötas av.

Fadern lät uppfostra sin son på Julita gård i Sörmland. Karin tycks åtminstone periodvis ha funnits vid pojkens sida. På Julita arrangerades skolgång på typiskt Vasamanner. Studier i latin, moderna språk,

matematik och andra lärda ämnen varvades med fysisk träning som brottning, ridning och dans. Tio unga ädlingar från Karls hertigdöme blev pojkens klasskamrater.

Halv förgylld vase

År 1592, när sonen fyllt arton, adlades han av sin farbror, Johan III. Karl Karlsson fick bära släktnamnet Gyllenhielm. Johan hade redan på 1570-talet reserverat namnet för Vasaättens frillobarn. Han visste att sådana var att vänta. Johan var 19 år när hans frilla Karin Hansdotter fick sitt första barn 1556. Det skulle komma tre till de följande åren.

Vasaättens sköldemärke var en vase, en sädeskärve. Den variant som Gustav Vasa använde tror man var en avbildning av ett murankare. Johan III hade bestämt att Gyllenhielms vapen skulle prydas av en halv förgylld vase. På det sättet ville han markera att ätten var en oäkta linje i stamtavlan.

Utbildas i Europa

När grundskolan klarats av sändes den unge Gyllenhielm ut i världen. Bildningsresor i Europa betraktades på den tiden som nödvändiga för ynglingar (men sällan för flickor) från det övre skiktet i samhället. Karl skickades

till Frankrike. Hertig Karl ville att sonen skulle fördjupa sig i krigskonst och ekonomi. Han skulle bli faderns avbild.

Utbildningen gick så till att Gyllenhielm fick prya vid Henrik IV:s hov. Han vistades där i tre år, 1595–1597. Hertig Karl var uppenbarligen imponerad av Henrik som gjort sig känd som en slipad realpolitiker. Protestant till trots hade han gift sig till tronen i det katolska Frankrike med prinsessan Margareta av Valois, syster till den regerande kungen. Han lyckades överleva religionsstriderna som nära nog slet landet sönder och samman. Henrik klarade livhanken också under "Bartolomeinatten" 1572. Den ägde rum på natten efter bröllopet. Tusentals hugenotter, som de franska protestanterna kallades, mördades. "Kättarkungen" Henrik räddade sig genom att deklarera att han konverterat till katolicismen.

Tolv år senare stod han på tur att bli Frankrikes kung. Det dröjde dock inte länge innan Henrik åter framträdde som hugenotternas fanbärare. Metoden att snabbkonvertera upprepade han 1593.

Att Henrik visade fallenhet för det vi idag kallar nationalekonomi gjorde honom extra intressant. En pragmatisk entreprenörfurste som hertig Karl kunde knappast ha valt en bättre läromiljö för sin son.

Hem till hetluften

När Gyllenhielm återvänt hem hamnade han i hetluften direkt. Konflikten mellan hertig Karl och kungen, Johan III:s äldste son Sigismund, var inne i ett avgörande skede. Gyllenhielm fanns med vid slaget vid Stångebro i Linköping i september 1598, som stridande eller åskådare är ovisst.

Vid sekelskiftet 1600 var kampen mellan Vasasönerna avgjord. Hertig Karl hade då övertagit styret av Sverige även om han ännu inte låtit sig krönas till kung. Sex år tidigare hade han i sin almanacka tackat Gud att han fått en legitim arvinge, den blivande Gustav II Adolf.

Krigsöverste

I väntan på att halvbrodern Gustav Adolf skulle växa till sig skickade hertigen iväg sin frillosson till Baltikum i rollen som krigsöverste.

Ordern till Gyllenhielm var glasklar: Erövrade områden skall försvaras och utökas! Östersjön skulle bli ett svenskt innanhav.

Uppdraget var knappast enkelt. Gustav Vasas söner hade kämpat med stormaktsdrömmen men blivit alltmer medvetna om att Sverige saknade resurser för att vara med och tävla i den nordeuropeiska maktkampen. Den

insikten hade nått Gustav Vasa i mitten av 1550-talet. Sönerna var av annan åsikt. I slutet av 1580-talet hade Johan III:s pengar tagit slut. Sverige stod på randen till statsbankrutt.

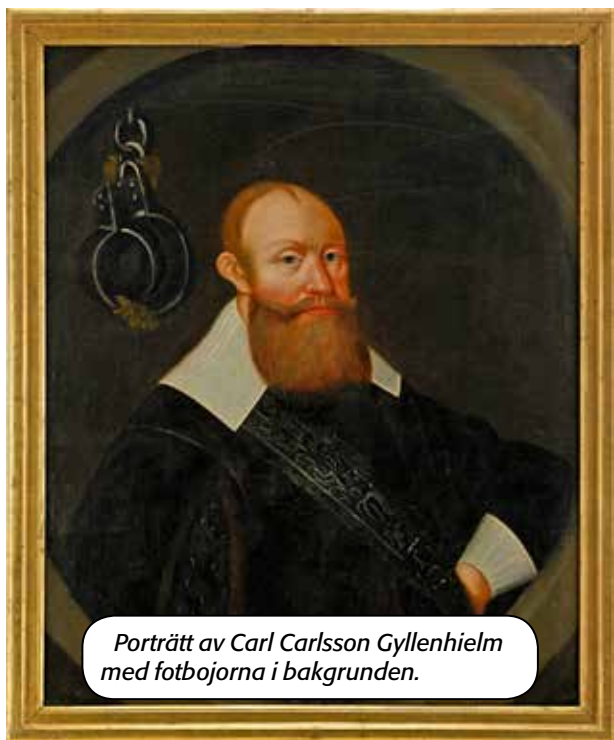
Polen var fortfarande den svåraste fienden och visade sig vara militärt överlägset. Men dessutom väntade en annan. Ryssland började nu ta för sig efter en lång period av inre splittring och kaos. Hertig Karl hade förutsett problemen och lovat sonen att förstärkningar var att vänta. Han hade också inpräntat att ett fältslag kunde förloras, men en fästning måste hållas, till varje pris. Till sin hjälp hade Gyllenhielm fått en jämgammal friskus som redan hunnit utmärka sig på slagfälten. Han hette Jakob De la Gardie.

Faderns löfte om hjälp visade sig snart vara tomma ord. Efter några månader hamnade svenskarna i ett alltmer pressat läge och tvingades att retirera. I december 1601 hade de lyckats förskansa sig på borgen Wolmar i staden med samma namn i nuvarande Lettland. Återigen nåddes Gyllenhielm av löften från fadern att förstärkningar var att vänta, men ännu en gång grusades förhoppningarna.

Tas till fånga

Sedan polackerna belägrat Wolmar satte de igång med ett intensivt bombardemang av borgen och staden. Trots numerär underlägsenhet stod svenskarna emot tre stormningsförsök, men efter två månader valde Gyllenhielm och De la Gardie att dagtinga med fienden. Uppgåelsen gick ut på att den svenska besättningen på borgen skulle få fritt avtåg men att Gyllenhielm och De la Gardie skulle stanna som polackernas fångar.

Båda placerades efter en tid på slottet Rawa i den avlägsna provinsen Masurien i nordöstra Polen.

Porträtt av Carl Carlsson Gyllenhielm med fotbojorna i bakgrunden.

Efter att ha behandlats rätt väl kom de snart att få smaka på hårda bandage med återkommande traskasserier. När Gyllenhielm gjorde ett misslyckat flyktförsök skruvade polackerna åt tumskruvarna ytterligare några varv.

Under tiden arbetade hertig Karl för att få fångarna frisläppta. Målet tycktes vara nått 1606. Polackerna signalerade då att en utväxling var nära. Den skulle genomföras i staden Putzig vid Östersjökusten. Polackerna höll sitt löfte för De la Gardie men satte stopp för utväxling av Gyllenhielm. Man meddelade hertig Karl att hans horunge skulle hållas kvar i fängsligt förvar.

Slogs i bojar

Gyllenhielm gick nu en hård tid tillmötes. I sin självbiografi berättar han att han tillbringade sina dagar i en kammare med stengolv och glesa väggplankor. Kammaren eldades aldrig, inte ens under stränga vinterdagar. Polackerna hade avdelat en officer för vakthållningen. Denne hade till sin hjälp tjugo knektar. Eftersom

Gyllenhielm ansågs vara värd sin vikt i guld slog man för säkerhets skull hans båda fötter i järn.

Trots de bistra förhållandena tillät polackerna fången att ägna sig åt sådant som han var intresserad av. Böcker, skrivdon och papper ställdes in till honom. Tanken var att svensken skulle fördjupa sig i den katolska läran, få mersmak och sedan bli katolik. Det skulle ge ett mycket högt propagandavärde hos omvärlden.

Schola Captivitatis

Gyllenhielm var styvnackad mot omvändelseförsöken. Till sina väktares stora förtrytelse fördjupade han sig inte i katolicismen utan skrev svenska (protestantiska) psalmer och gjorde en starkt kritisk genomgång av den katolska läran. Den fick titeln Schola Captivitatis (Fängelseskola). Gyllenhielm noterade åtskilliga fel och märkligheter i katolicismen.

Efter det bakslaget övergav polackerna planerna på att omvända honom. Jesuiter (specialutbildade katolska missionärer)

som kallats till hjälp förstod snart att den svenske fången var ett hopplöst fall.

Karl IX:s död i oktober 1611 öppnade dörrarna för Gyllenhielm. Kung Sigismund bestämde att fången skulle befrias från sina fotbojar. Gyllenhielm förstod nu att en utväxling var nära förestående. Sigismunds drottning utsträckte sin godhet så långt att hon försåg honom med pengar och kläde till en sorgdräkt.

Polackerna ville vid den här tiden nå en försoning eller åtminstone vapenvila med sin Östersjöantagonist Sverige.

Resterna av slottet Rawa i Polen där Gyllenhielm satt fängslad. Inflikat omslaget till "Fängelseskola" föreställande Gyllenhielm skrivandes i fotbojar under sin fångenskap.

Därför ville de att Gyllenhielm skulle skriva till riksrådet i Stockholm och föreslå en vapenvila. Gyllenhielm misstänkte att hans frigivning nu hängde på en skör tråd. Han gick polackerna till viljes. Gyllenhielm hade nu suttit fängslad i tolv år sedan kapitulationen i Wolmar. Utväxlingen gick äntligen av stapeln i december 1613. I utbyte mot honom släppte svenskarna två polska militärer med hög rang.

Järnbruk och glasbruk

Hemma i Sverige organiserade Gyllenhielm förvaltningen av de stora egendomar som han i sin ungdom hade fått av fadern. Två år efter frigivningen upphöjdes han till friherre. Vid sidan av att vara godsägare engagerade han sig industriellt. I kompanjonskap med sin krigskamrat Jakob De la Gardie startade han järnbruk och glasbruk. Gyllenhielm kom så

småningom att driva en mångskiftande verksamhet. Den styrdes från ett kontor på Svartmangatan i Stockholm. Platscheferna (fogdarna) på hans bruk, gods och gårdar rapporterade till tjänstemännen på kontoret. Gyllenhielm placerade det mesta av vinsterna i sina slott Sundbyholm vid Eskilstuna och Karlberg i Stockholm.

Förutom ett djupt engagemang i religiösa frågor visade Gyllenhielm ett stort intresse för pedagogisk fostran och utbildning. Han startade två folkskolor, en vid Sundby kyrka intill Sundbyholm och en annan i den svenska besittningen Ingermanland i nuvarande norra Estland. Viktiga ämnen i hans skolor var läsning, skrivning, räkning och hushållning.

Förste memoarförfattaren

Gyllenhielm fortsatte vid sidan av allt annat med sin litterära verksamhet. Hans Fängelseskola gavs ut 1632. Texten återgavs parallellt på latin och svenska i två spalter på varje sida. När boken kom ut i en andra upplaga tolv år senare hade Gyllenhielm lagt till sin självbiografi som byggde på minnesanteckningar från perioden 1597–1613. Han blev därmed Sveriges förste memoarförfattare.

1620 utnämndes Gyllenhielm till riksamiral och hamnade därmed i rikspolitikens centrum som en av de fem ”höga riksämbetsmännen”. I den positionen framstår Gyllenhielm som en udda typ som höll fast vid faderns och farfaderns (Gustav Vasa) vana att hantera politik som vore den en familjeangelägenhet, men en ny tid hade gjort sitt intåg. Axel Oxenstiernas fort-

gående professionalisering av statsförvaltningen medförde att Gyllenhielms inställning framstod som hopplöst gammalmodig. Han fick också motta kritik för sitt sätt att sköta sitt förvaltningsområde, amiralitetet, med vänsterhanden.

Efter hemkomsten till Sverige hade Gyllenhielm gift sig med Kristina Ribbing, en hovdam hos Karl IX:s änka. Äktenskapet blev barnlöst. Kanske var det därför som han tycks ha älskat Gustav Adolfs dotter, den unga blivande drottning Kristina, som sitt eget barn. En skröna säger att han skall ha berättat för henne att han hade burit hennes nyfödde far i sina armar på Stockholms slott.

En klocka utan kläpp

Inte olikt fadern tog sig Gyllenhielm med stor noggrannhet an uppgiften att sörja för sitt eftermäle. I god tid iordningsställdes ett gravkor i Strängnäs domkyrka. Där hade Karl IX drygt 20 år före sin död påbörjat ett magnifikt mausoleum framme vid koret. Det hann bli färdigt lagom till begravningen 1611. I den långa processionen vid Gyllenhielms hädanfärd bar en officer bojorna som han varit fjättrad med i det polska fängelset. De hängdes upp i gravkoret där de ännu kan beskådas.

När man följer Gyllenhielms liv framträder bilden av en saktmodig och mild man. Kontrasten mot fadern och farfadern är skarp. Deras med åren allt tätare koleriska utbrott lyser med sin frånvaro hos honom. Det ligger nära till hands att misstänka att Karl IX tyckte att hans ”älskliga frillosson” med tiden blev alltför olik honom själv.

Karl IX:s oäkta son har blivit en doldis i svensk historia. Den åldrade Gyllenhielm tyckte också själv att han hamnat i skymundan. Hans röst hade inte hörts. Den hade varit som en ”klocka utan kläpp”.

Lennart Hedberg

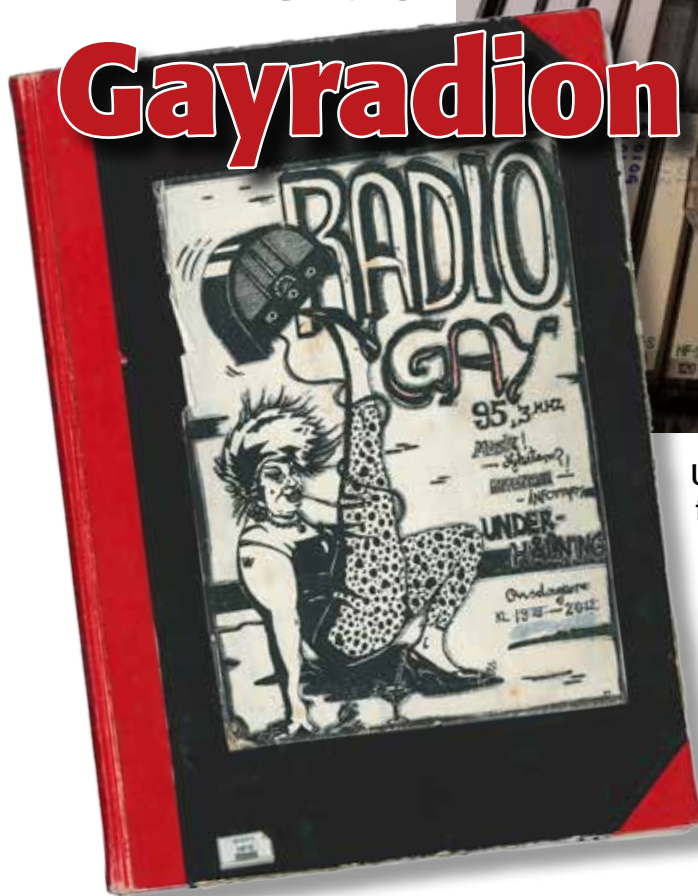
Gyllenhielms magnifika gravmonument i Strängnäs domkyrka med fotbojorna hängandes ovanför.

FOTO: LARS JOHNSON

FOTO: HÅKAN HENRIKSSON

Arkiverat:

Gayradion i Örebro

Under hösten har ArkivCentrum fått in material från RFSL Örebro. Med materialet fanns det sändningsscheman och en mängd kassetter med inspelningar av radioprogram gjorda av och för homosexuella från 1980- och 1990-talet. Radio Gay, senare Kanal Gay, var pionjärer inte bara när det gällde att sända radio för homosexuella utan de är även en del av Örebros närradiohistoria och finns nu arkiverat hos ArkivCentrum. Agneta Källdin minns och berättar hur det gick till när det startade.

Klockan 19.30 den 8 oktober 1986 sitter fem förväntansfulla RFSL-medlemmar i Rockmagasinets studio beredda att sända det första programmet från Radio Gay. När signaturen "Paris Latino" för första gången går ut i etern kunde ingen av oss ana att föreningen skulle sända radio under mer än 12 års tid.

Det var så mycket som hände i gayvärlden under den perioden att vi helt enkelt inte kunde sluta. Vi vet att radion fyllde en viktig funktion för många som lyssnade i en tid när homosexuella var en mycket osynlig grupp i samhället. (bisexuella var ännu osynliga även inom RFSL). Samtidigt hade vi som jobbade med radion otroligt kul – både med programmakeri och sändningar, men också när vi träffades för att spåna idéer och spela in jinglar.

Gayradiokonferens

Startskottet för radion var två entusiastiska medlemmar, som kom tillbaka från en gayradiokonferens heltända på idén att starta gayradio i Örebro. Det krävdes en hel del övertalning för att få med oss andra att våga oss på närradio-sändningar mitt bland alla frikyrkor och politiska partier, som helt dominerade kanalen 95.3 mHz.

Vi började med en studiecirkel för 10 personer och sedan var vi igång. Många medlemmar kom under åren att medverka i programmen och under en period fanns det tre redaktioner – en kvinno-, en ungdoms- och en blandad redaktion.

När Rockmagasinet revs började vi sända från ABF:s lokaler i Folkets Hus. I och med det ingick vi i det som kallades Radio FM och bytte namn till Kanal Gay. Efter

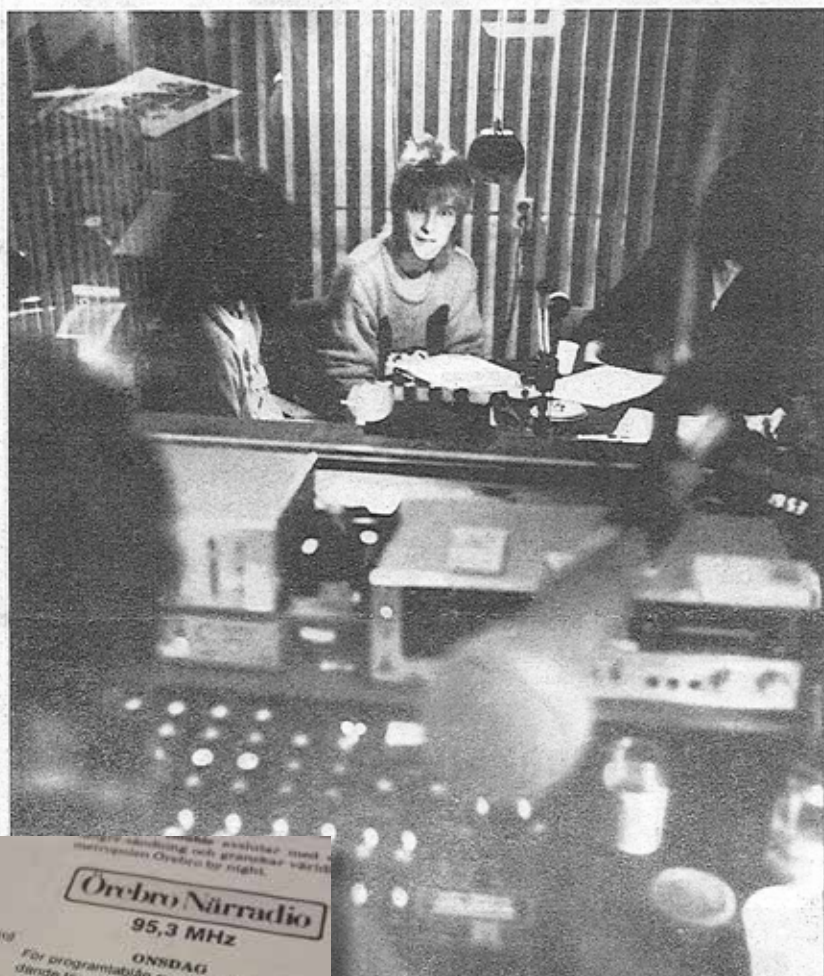
några år lades Radio FM ner och föreningen köpte studion, som byggdes upp i vår lokal Orlando på Slottsgatan.

Avsaknad av förebilder

På 80-talet var det ovanligt att homosexuella omnämndes i medierna överhuvudtaget. Vi hade inte många förebilder, vilket märktes i de tidiga programmen. De kunde handla om Oscar Wilde, Gertrud Stein, Sappho och Karin Boye. Vi kände därför att vi i radion kunde framträda som nu levande förebilder för att få fler att våga "komma ut ur garderoben".

Många sändningar innehöll därför "komma-ut-reportage" och vi berättade om föreningens verksamhet både här i Örebro och i andra delar av Sverige. Exempelvis var vi på plats inför invigningen av Huset på Sveavägen. Kultur- och

RADIO GAY

De försöker bryta

tystnaden kring homosex:

Bilder från en tidningsartikel i Örebro-Kuriren 1987 om Radio Gay samt en tablå för närradiosändningarna i Örebro 1986.

nöjeslivet bevakades både nationellt och internationellt. Vi gav tips om och recenserade böcker, konst, teater och film. Utländska tidningar gav mycket material bl a Capital Gay, som föreningen prenumererade på.

Flera kända personer medverkade i programmen. En höjdpunkt var ett hemma-hos-reportage hos Rickard Wolff. Inger Edelfeldts roman "Duktig pojke" sändes som följetong och vi hade även inslag

där medlemmar bidrog med material i form av dikter och noveller.

Samhällsengagerade

De första åren handlade programmen också mycket om HIV/AIDS. Smittskyddsläkare och HIV-smittade personer intervjuades och vi pratade mycket om säkrare sex.

Under de år vi sände skedde väldigt mycket på det sexualpolitiska området. Kanal Gay gjorde många program om detta och lyssnarna

kunde följa framväxten av viktiga reformer såsom sambolagen och registrerat partnerskap. Under valåren besökte vi valstugor för att ta reda på var de politiska partierna stod i frågor, som handlade om homosexuellas situation i samhället. Vi gjorde också intervjuer med politiker och företrädare för RFSL centralt.

Kanal Gay sände direkt och gästerna fanns ofta i studion eller via telefonlänk. En del intervjuer och inslag gjordes med bandspelare och jag hade möjlighet att redigera dessa i min egen hemmastudio.

Musik och skämt

Kanal Gay sände inte bara allvarliga inslag. Många lyssnare minns säkert "Tante Gertrud", "Vagina" och "Flathörnan", som återkom regelbundet med sina vassa, fräcka och roliga inslag. Dessutom genomförde vi ett par nattsändningar med i huvudsak nöjesinslag och tävlingar.

Musik var förstås också en viktig del av programmen. Vi spelade alla typer av musik och programmakarna lade ner en hel del möda på låtvalen så att de skulle matcha det övriga programinnehållet och gärna ha gayanknytning.

Radion kom att betyda väldigt mycket för mig personligen. Under många år var det ett stort fritidsintresse och jag hade ständigt min lilla bandspelare beredd ifall något eller någon skulle dyka upp som passade i radion. Mitt radiointresse gjorde även att jag gick en ett-årig utbildning i ljudradioteknik och byggde studio hemma i källaren.

Jag tänker tillbaka på åren med Kanal Gay med värme och programbanden – ja, de finns kvar i stort sett allihop. De speglar en händelserik tid i RFSL:s historia, en historia som nu bevaras på ArkivCentrum.

Agneta Källdin

KONSERTHUSET

Under hösten 2014 påbörjades en ombyggnation av Örebro Konserthus. Då vi på Arkiv-Centrum har lokaler tvärs över gatan har vi kunnat följa arbetet dag för dag.

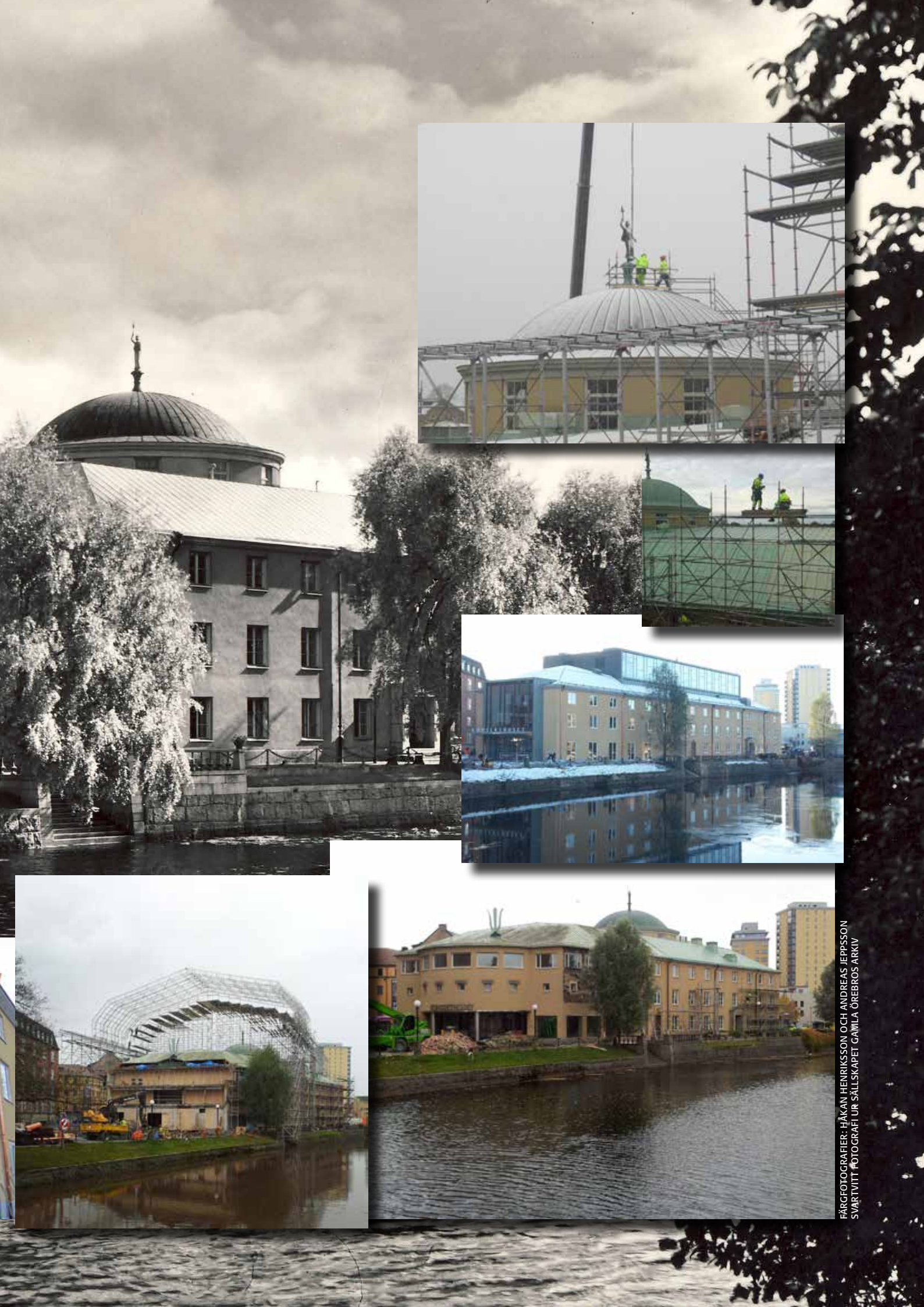
Den ursprungliga byggnaden stod klar 1932, ritad av dåvarande stadsarkitekt Georg Arn. Den innehöll från början även stadsbibliotek i rotundan. Möjligtvis inspirerad av Stockholms stadsbibliotek som också har en sådan rotunda.

År 1981 flyttade biblioteket ut och hela byggnaden nyttjades till musikändamål. I mitten på 1980-talet gjordes en om- och tillbyggnad då entrén byggdes ut och fick ett rundat frontparti.

Den rundade entrén har nu tagits bort och ersatts med en glasfasad och taket har höjts med sex meter där de nya sidorna är glasförsedda. I början av december var det invigning av Konserthuset.

På detta uppslag visar vi några bilder på hur det sett ut under arbetet med att färdigställa ombyggnationen.

FÄRGFOTOGRAFER: HÅKAN HENRIKSSON OCH ANDREAS JEPSSON
SVARTVITT FOTOGRAFI UR SÄLLSKAPET GAMLA ÖREBROS ARKIV

Gränslöst på Arkivens dag

FOTO: BO FRANSSON

Andra lördagen i november var det traditionsenligt dags för Arkivens dag, i år på temat Gränslöst. På ArkivCentrum bjöds det på utställningar, föreläsningar och tipspromenad.

I utställningen lyfte vi bland annat fram syrianernas historia. På 1960- och 1970-talet kom det många syrianer till Sverige och Örebro. De har nu etablerat sig här och blivit en del av Sveriges och Örebros historia.

Vi visade även genom historiska kartor hur Örebro stad växt genom tiderna och hur stadens gränser ständigt utökats från medeltiden och fram till 1900-talet.

I mitten av 1800-talet reste Oscar Lindholm till från Aspa till Afrika. Genom brev och dagboksanteckningar kan man följa hans äventyr.

Utställningarna hänger kvar i ArkivCentrums lokaler ända fram till nästa Arkivens dag.

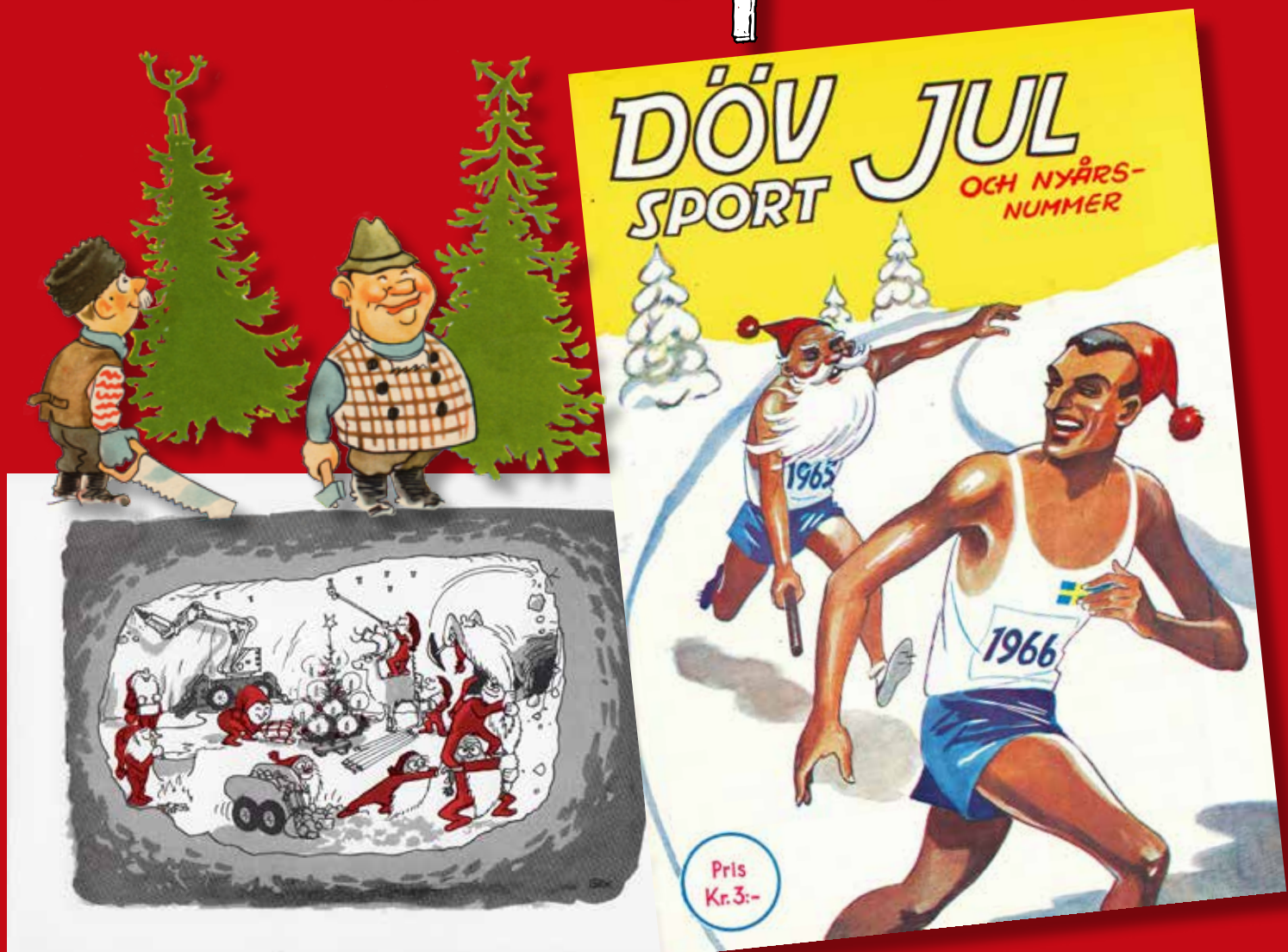
Tipspromenaden var som vanligt både uppskattad och svår.

Historikern Maria Småberg från Lunds universitet föreläste om missionären Alma Johansson och hennes arbete med att hjälpa flyktingar efter Folkmordet 1915.

Under dagen så besöktes vi av dryga hundratalet besökare.

Vinterplock

Ur Arkivets dolda vrår...

...hämtar vi denna gång ett julkort med tomtar som hjälper till med bergsborrning. Kortet kommer från Atlas Copcos Sector Underground Equipment.

Ovanför detta är det två julgranshuggare i färd med att hugga sig varsin gran. Dessa är från en tävling där man ska försöka klura ut från vilken stad eller vilket landskap granarna och huggarna kommer ifrån. Bilderna är från tidningen Landsbygdens jul från 1949. Tidningen gavs ut av Svenska

Landsbygdens Ungdomsförbund (SLU).

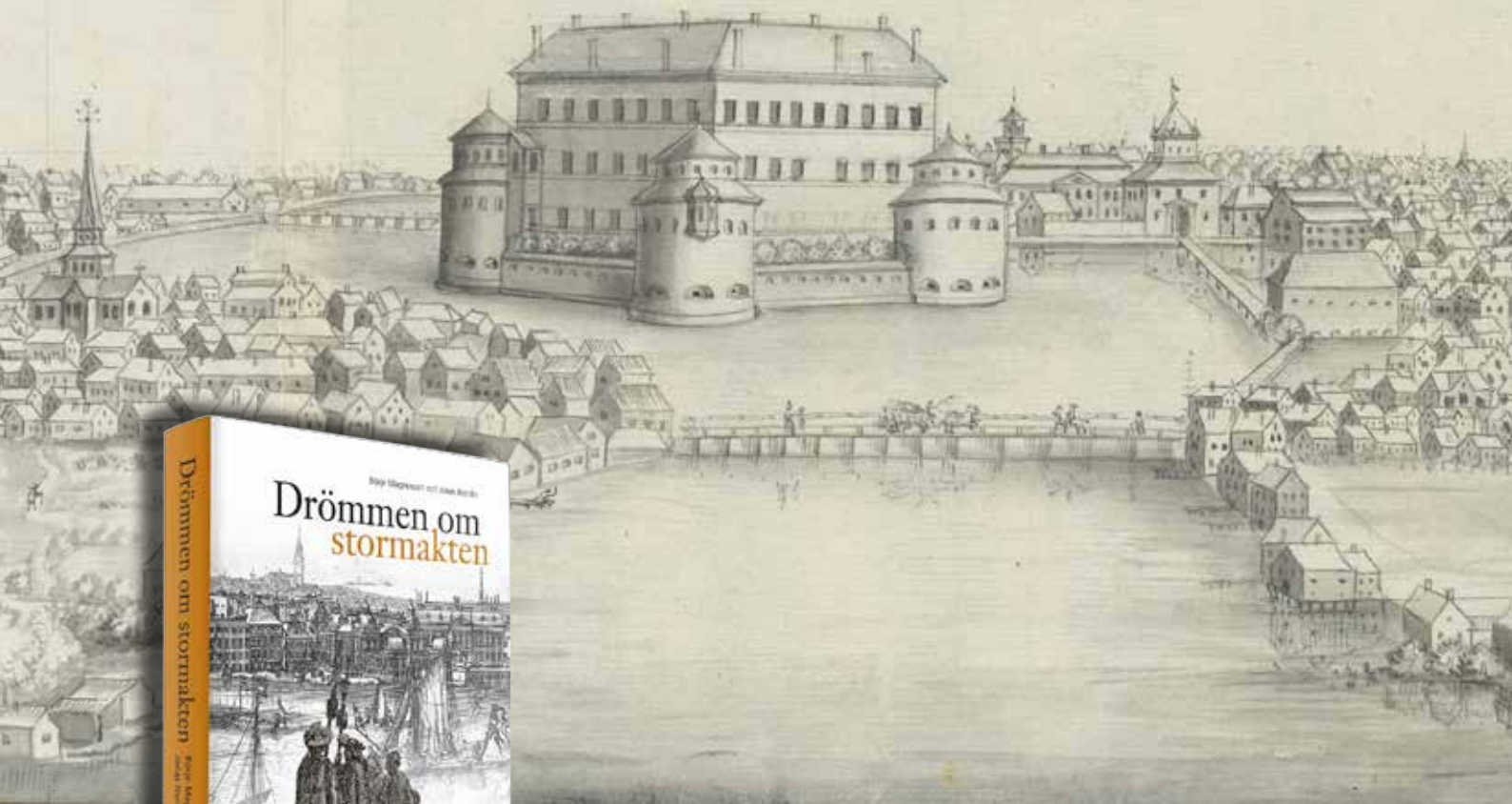
I Sveriges Dövhistoriska Sällskaps arkiv har vi hittat jul- och nyårsnumret av tidningen Dövsport från 1965. Omslaget symboliserar hur det gamla året 1965 lämnar över till det nya 1966. Löparen som skall ta över stafettpippen föreställer Bo Althoff som var svensk mästare på 200 meter under åren 1964–1966 och på 400 meter under åren 1964–1967. Dövsport gavs ut första gången 1965 och är idag ett officiellt organ för Svenska Döv- idrottsförbundet (SDI).

*Vi på ArkivCentrum
önskar alla läsare en*

*God Jul
och ett*

Gott Nytt År

Drömmen om stormakten

Under andra halvan av 1600-talet arbetade Erik Dahlbergh med att teckna av alla Sveriges sevärdheter för ett stort planschverk: Suecia antiqua et hodierna.

Historikern Jonas Nordin berättar historien om detta praktverk och om Kungliga bibliotekets arbete med att digitalisera och tillgängliggöra hela Sueciasamlingen.

JONAS
NORDIN

Plats: ArkivCentrum, Nikolaigatan 3, Örebro

Tid: Torsdagen den 28 januari kl 18.30

ArkivCentrum
Örebro län